

L'Albera: una frontera a l'edat mitjana?

Per Aymat Catafau^(*)

Resum

Durant l'edat mitjana, el territori de l'Albera viu etapes ben diferenciades. Durant l'època visigoda, fa el paper d'una línia interior parcialment fortificada, que es pot convertir en una defensa o en un obstacle, segons qui la controla, i esdevé frontera mòbil entre el 717 i el 785. Entre el segle VIII i principis del X, esdevé zona de consolidació de la presència cristiana, gòtica i franca. Alhora, després de la separació dels comtats de Rosselló i Empúries, es converteix en frontera de comtats: amb disputes pel control de les fortificacions dels passos. En el segle XIII, l'Albera passa per dues etapes: relegada a un paper defensiu de rearguarda després del tractat de Corbeil (1258), es converteix en frontera política entre el regne de Mallorca i la corona catalano aragonesa de 1276-1344.

Paraules clau

Frontera, Albera, edat mitjana, frontera mòbil, frontera de comtats, frontera d'estats

Abstract

The region of the Albera mountain range lives very different stages during the Middle Ages. In the Visigoth period, it plays the role of a partially fortified interior borderline, which could represent a defence or an obstacle depending on who controlled it, and becomes a mobile border between 717 and 785. Between the eighth and the beginning of the tenth centuries, it becomes a consolidation zone of the Christian, Goth and Frank presence. At the same time, it is established as county border after the separation of the Roussillon and Empuries counties with ongoing disputes about the control of the mountain pass fortifications. The Albera sees two stages during the thirteenth century: given a defensive role at the rearguard after the Treaty of Corbeil (1258), it is converted into a political border between the Reign of Mallorca and the Catalan-Aragonese crown between 1276 and 1344.

Keywords

Border, Albera mountain range, Middle Ages, mobile border, county border, state border

* CRHiSM. Universitat de Perpinyà.

Voldria agrair als organitzadors d'aquesta trobada per haver-me convidat a parlar de l'Albera com a frontera a l'edat mitjana. Havia pensat parlar només d'un període de l'edat mitjana, el de la reunió i de la separació dels comtats d'Empúries-Peralada i Rosselló, però m'ha semblat que posar l'accent en un aspecte específic i un moment determinat de la història de l'Albera no reflectiria la riquesa i la complexitat de la qüestió de l'Albera com a frontera a l'edat mitjana. Així que vaig decidir analitzar tota l'edat mitjana. Intentaré oferir algunes reflexions sobre el paper de l'Albera, com a frontera durant l'edat mitjana, des de l'antiguitat fins a la unió del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó a mitjan segle catorze. Aquest projecte és més ambiciós en termes de cronologia, però, per tant, perdrà precisió, i no tindrà el caràcter d'un minuciós treball d'arxiu, com ho hauria implicat un tema més específic. Es tractarà aquí menys de proporcionar fets i documents nous, que de presentar unes línies d'anàlisi, basades en la literatura coneguda, i en obres de síntesi o de recerca de les quals he tret la major part dels elements que faig servir aquí.⁽¹⁾ Per tant, aquesta ponència no afegeix gaire cosa als treballs dels veritables experts en la història de l'Albera i l'Alt Empordà, sinó que l'enfocament privilegia la temàtica de la frontera.

L'ALBERA A L'EDAT MITJANA: UNA SITUACIÓ ORIGINAL I EVOLUTIVA

Va ser l'Albera una frontera a l'edat mitjana? Sí o no? És clar, la resposta depèn del període o del moment històric que ens ocupa: frontera política el

1. Destacaré treballs de síntesi com els volums dirigits per SAGNES, J., *Le Pays Catalan*, t.1 i t. 2, Pau, 1980 (contribucions de P. Ponsich), i *Nouvelle Histoire du Roussillon*, 1998, com d'altres més específics sobre l'Albera, com els de LACOMBE MASSOT, J.-P., *L'Albera: 2000 ans d'histoire et plus...*, 2000 (reed. en dos vol. 2008), els volums VIII, IX (particularment les aportacions de J. Badia i Homs), XIV i XXV de la *Catalunya Romànica*, el magnífic *Del romà al Romànic*, dirigit per A. Pladevall, 1999, i també l'obra col·lectiva coordinada per GIRE, P., *Història de l'Alt Empordà*, 2000. Algunes altres obres utilitzades seran esmentades més endavant.

1276, l'Albera ja no ho es més a partir del 1344, però la resposta també depèn de la definició que donem al concepte de frontera: zona de frontera o línia divisòria? I quina espessor té aquesta zona fronterera? Sense ser frontera política, l'Albera és malgrat tot una barrera natural. Aquí se situen els passos de trànsit, nombrosos i relativament fàcils, però localitzats, imposats pel relleu, aquests passos són més fàcils de controlar aquí. Encara que no sigui una frontera política, l'Albera és una separació entre pobles, entre les regions administratives, entre comtats, entre senyories, entre "territoris".

La resposta també depèn de la definició geogràfica de l'Albera. El massís se situa entre Morellàs - les Illes al nord i Agullana - la Vajol al sud, de la riba oest de la vall de la Rom i el pas de Panissars - la Jonquera - el Portús fins al mar. Però crec que el límit entre el Vallespir i el comtat de Besalú té molt en comú amb l'Albera, que n'és la prolongació.

No deixaré, de vegades, de fer al·lusió a aquests espais veïns. Tota una sèrie de preguntes, des de la guàrdia dels punts de passatge durant l'imperi romà i l'antiguitat tardana fins a la colonització i l'organització de la defensa després de la conquesta carolíngia als segles VIII-IX només es poden concebre fent referència a aquest marc regional una mica més ampli: les valls del Tec i del Fluvià, el coll d'Ares, el pic de Costabona i el Canigó. Però, entre aquestes regions i l'Albera, el relleu canvia molt. Si bé l'Albera és una avançada fina i poc alta, molt oberta de passatges de nord a sud, el Vallespir i Besalú formen una massa muntanyosa, amb valls àmplies, però les principals són de direcció est-oest, i els passos nord-sud són més rars, més alts, més estrets, més perillosos. El que pot justificar la comparació d'aquestes àrees veïnes és una mateixa tendència dels espais polítics (els comtats) per estendre el seu domini per annexió o matrimoni per damunt de les muntanyes, en ambdós costats de la carena, com si el control d'un pendent no fos suficient per a la seguretat o l'estabilitat dels comtats (Besalú i Vallespir a l'oest, Empúries i Rosselló a l'est), com si la muntanya hagués de ser, idealment, completament encapçalada en una direcció transversal, de nord a sud, pels espais de dominació política. Per tot això em sembla que l'Albera és un bon exemple de la dificultat de definir i fins i tot de donar sentit al concepte de "frontera natural". Hi haurem de tornar més endavant.

La comparació no s'acaba amb aquest "solapament de la cresta" pels comtats, perquè també podem fixar-nos amb una tendència a estendre's cap a l'est, de la part dels comtats del Pirineu: l'oest de l'Empordà és parcialment en mans dels comtes de Besalú i, al nord de l'Albera, els Aspres són en mans dels vescomtes del Vallespir, de la mateixa família, això confirma que si l'Albera no és una barrera infranquejable, els límits

occidentals de les terres que voregen el massís, al sud i al nord, també són permeables, i són cobejats per les potències veïnes.

En resum, l'únic límit insuperable, pel qual no hi ha cap dubte, és la costa mediterrània. No obstant això, aquesta segona frontera, oberta al comerç i als intercanvis per a la navegació costanera o el tràfic des de les costes africana, italiana i oriental, també s'enfronta a un enemic llunyà, però amenaçador (incursions, atacs i pirates normands o musulmans), i s'exposa a les operacions marítimes militars entre les potències en conflicte, reis i poderosos d'ambdós costats de l'Albera. A més, encara que la costa es fa visible i fàcilment identificable com a línia, més que la carena d'una muntanya, això no exclou l'existència d'una zona defensiva en profunditat enrere de la costa, on localitats que es troben terra endins poden exercir un paper militar, d'advertència o de refugi en una concepció més de frontera zonal que lineal, cosa que pot semblar sorprenent.

LES FORTALESES DE L'ANTIGUITAT I EL FINAL DEL REGNE VISIGOT

En continuïtat amb l'època romana, durant el període visigot, s'observa una intensificació del control d'uns certs passos del massís, entre Panissars i el mar. Aquesta és la primera informació que trobem en la història de l'expedició de Wamba de Julià de Toledo. Aquesta narració esmenta les fortificacions d'origen antic, ocupades o reocupades per guarnicions, en mans de les autoritats locals (el duc de la Tarraconense i el poder dissident establert a Narbona i Nimes): es tracta de les Cluses⁽²⁾ i de Cotlliure (probablement el lloc més antigament ocupat) i també del *castrum* d'Ultrera que sembla ser una creació recent, en una via secundària, situada entre Panissars i Cotlliure.

La segona informació que ens dóna indirectament la història de Julià de Toledo és la importància del control dels contraforts de l'Albera per Wamba: abans d'apropar-se als colls del massís, l'exèrcit del rei va començar un moviment de dissuasió per tal de sotmetre l'interior del país. Controlar els peus de l'Albera ja sembla en aquest temps una necessitat abans de

2. L'incomprehensible *grandem opopumpeum* o *apopompeum* que el rei Wamba ha de "trobar" a les Cluses, segons el text de Julià de Toledo, podria ser una manifestació de la memòria encara viva del trofeu de Pompeu? El nom hauria estat conservat i distorsionat? És que es pot imaginar que el "guardià de Les Cluses" del segle VII hagi pres per casualitat aquest qualificatiu, tan estrany, que sona com un record del Gran Pompeu?

pretendre controlar els seus passos. La rebel·lia, nascuda a la província de la Gàl·lia, s'havia prorrogat a la Tarraconense: no fou la primera vegada que, de banda i banda de l'Albera, s'expressava la voluntat d'un futur polític comú i la temptació d'una opció separatista del nord-est del regne visigot.⁽³⁾

L'arqueologia, tant les excavacions com les prospeccions, ensenyen que una sèrie de llocs alts estan ocupats, entre els segles sisè i vuitè, a l'Albera i a la Serra de Rodes, tant en el vessant sud com en el vessant nord.⁽⁴⁾ Probablement no es tracta d'un "tancament" absolut de l'Albera, ni d'una "xarxa" complexa,⁽⁵⁾ sinó d'un control determinat d'alguns punts de pas obligat pels enemics potencials, com ja ho feien els romans. Però s'ha de constatar un reforç d'aquests llocs de control, amb la construcció d'Ultera a sobre de la vall de la Pava.

Com en altres àrees de premuntanya,⁽⁶⁾ el fenomen de nous establiments fortificats d'altitud (tant clar al damunt de Roses amb la creació de Puig Rom) té segurament menys a veure amb un concepte de risc i de refugi, que amb la manifestació simbòlica dels poders locals i amb l'ocupació de punts "estratègics" en un període de definicions conflictives de territoris, polítics i també religiosos (no serà fins al segle sisè que Elna es converteixi en seu episcopal, enfront de Girona al sud i de Narbona al nord).⁽⁷⁾ Aquests nous llocs fortificats en altitud probablement no són creacions "autònomes" i espontànies, serveixen per posar de manifest una presència, i possiblement per al control de territoris i passos, amb una relació molt més estreta que a l'antiguitat.

3. Què tenen en comú els dos vessants? És possible avançar diversos trets: la debilitat de la presència de les forces d'ocupació visigoda (l'exèrcit i el poble visigot només han passat per aquestes terres i s'han concentrat a les regions centrals de la península), la romanització antiga i en profunditat, la presència de comunitats d'origen mediterrani o oriental (grecs, jueus) ... però sobretot una tendència a desobeir el poder central, de part de les elits locals que es basen en un comerç pròsper amb tota la Mediterrània (ports de Cotlliure i Roses) i en posicions fortes: les antigues ciutats fortificades (Barcelona, Girona, Elna, Narbona, Besiers, Nimes) i la muntanya com un refugi o barrera defensiva. Les relacions, no només conflictives, amb el regne franc probablement van reforçar certes opcions polítiques dissidents de part de les elits gal·lo-romanes i hispano-romanes d'ambdues bandes de l'Albera.
4. Vegeu els comentaris de Joan Badia i Homs a l'Alt Empordà, als quals els arqueòlegs del nord han pogut afegir llocs com el Pic Saint-Michel, a Montesquiú, o del Ravaner per sobre de Banyuls (CONSTANT, A., *Du castrum à la seigneurie. Pouvoirs et occupation du sol dans le massif des Albères et ses marges*, 2005, LACOMBE MASSOT, J-P., *op. cit.*, informació i enquestes realitzades principalment per Christian Dones i Bernard Rieu).
5. Qualificació de CONSTANT, A., *op. cit.*, sobre la qual no opino.
6. Al sud del Massís Central, que domina la plana de Llenguadoc (Roc de Pampelune, municipi d'Argelliers, Hérault) o a la Lozère, com als primeres vessants dels Alps del Sud que dominen la vall del Roine (Larina, Lombren).
7. La possibilitat que Roses hagi sigut seu episcopal és molt hipotètica, i l'existència d'una seu primerenca a Cotlliure no té cap fonament seriós, sinó una errada de còpia d'un manuscrit molt tardà (encara que un autor com A. Constant li doni crèdit, sense cap forma d'utilitat per a la seva demostració).

El que es pot recordar d'aquest període és que l'Albera està coberta per una primera sèrie de llocs fortificats en altura, amb subjecció a les potències veïnes. Sense ser frontera entre estats, l'Albera, al bell mig de les terres visigodes, fa el paper d'una línia interior parcialment fortificada, que es pot convertir en una defensa o en un obstacle, segons qui la controla. L'existència d'una "frontera interior" (entre moltes cometes) planteja el problema de les possibles relacions conflictives entre poder central i poders locals, i hem vist que en el regne visigòtic, aquestes relacions no han estat mai senzilles entre les terres del nord-est i la capital toledana.

L'ALBERA, DINS L'IMPERI CAROLINGI

El paper de l'Albera és encara més original en l'etapa que segueix la conquesta franca. Els textos no diuen res sobre la data i la forma en què els francs van prendre possessió del massís. Com algunes evidències ho suggereixen,⁽⁸⁾ l'autoritat del walí musulmà de Narbona s'estenia per tota l'antiga província de la Narbonesa (en aquest moment província eclesiàstica de Narbona), fins al Rosselló i l'Albera. Després de la presa de Narbona per Pipí el Breu el 759, i fins al 785, quan Girona es lliura al poder dels francs, l'Albera ha estat un límit, molt provisional, entre el domini franc i les àrees musulmanes. D'aquesta situació no tenim cap testimoni escrit, i, per descomptat, cap evidència arqueològica. En aquest intermedí cronològic i espacial, per primera vegada en la història, l'Albera va ser probablement una "frontera activa" entre les forces hostils, que lluitaven per la possessió d'aquest territori. Ja s'ha dit, tanmateix, que la instal·lació de monjos "hispanos" a la serra de Rodes als voltants de l'any 780, segurament abans de la presa de Girona, podria indicar l'inici de la pèrdua de control dels entorns meridionals de l'Albera per part del poder musulmà.⁽⁹⁾

Crec que aquest curt temps va ser important. Podria representar una presa de consciència per part dels francs de la funció de defensa que podia

8. Indirectament, un text de l'any 840-841 sobre el *villare* Pauliano, possessió de Sant Miquel de Cuixà, esmenta com a referència cronològica per un acte anterior "al temps on regnava Aumar ibin Aumar, regnant a Narbona" i així indica que la seva autoritat era reconeguda fins al Pirineu al temps dels besavis del donador, és a dir, als voltants de l'any 750. La descoberta de segells de plomb amb inscripcions aràbigues a Ruscino (KOTARBA, J., (dir.), *Carte Archéologique de la Gaule, Pyrénées-Orientales*, 2008, p. 472-473) ha portat R. Marichal i Ph. Sénac a parlar de "Ruscino, un établissement musulman du VIII^e siècle", *Villes et campagnes de Tarraconaise...*, 2007.

9. Opinió de J.M. Nolla, exposada durant aquest mateix congrés.

assumir el massís, fins i tot en una posició de “segona línia”. De fet, des de la instal·lació del poder franc a Girona, fins i tot abans de la presa de Barcelona, alguns indicis ens ensenyen que els vessants nord i sud de l’Albera estan subjectes a un procés d’instal·lació sistemàtica, un projecte voluntari de colonització, amb una documentació escrita abundant i explícita que posa en relleu el paper dels hispans i apersonadors. Molt s’ha escrit sobre aquest esforç de colonització, i no ho tornaré a repetir aquí. Aquí només destacaré uns trets dominants, que tenen importància tant per al destí futur de l’Albera com per la definició del seu paper de “frontera”.

El fenomen de les aprisions és inseparable del moviment més ampli de creixement agrícola i de nous cultius de terres dels segles vuitè i novè, i les aprisions no es limiten al massís de l’Albera, fins i tot si hi són bastant més documentades que no pas als voltants. L’Albera, igual que altres sectors de mitja muntanya, sembla gairebé abandonada des de l’ocupació romana,⁽¹⁰⁾ i per tant ofereix oportunitats per a l’expansió dels cultius i de la pastura. Les terres van passar a domini públic per haver quedat sense propietaris, i per tant els representants locals del poder franc, ducs de Gòtia, marquès de la Marca Hispànica⁽¹¹⁾ o comtes, podien posseir-les a la seva voluntat.

Aquesta disponibilitat de terres permet la instal·lació d’*hispani* (colons arribats de la Hispània musulmana), de gots (dels comtats catalans o del Llenguadoc, Septimània o Gòtia, al sud com al nord dels Pirineus), com també de fidels, poderosos indígenes o nouvinguts francs. El seu nombre ha estat més important a l’Albera? Probablement serà impossible de dir, però la seva presència està ben documentada en ambdós costats del massís, i molt d’hora. Les aprisions i concessions de terres als hispans, gots o francs tenen una doble funció: el desenvolupament econòmic i la instal·lació d’habitants capaços de portar armes i defensar la seva terra. L’Albera ja no és una frontera després de 785 i no tornarà a ser-ho de nou fins gairebé cinc segles després, però a l’interior de la zona de “frontera” que són els comtats francs del nord i del sud dels Pirineus, la barrera natural dels Pirineus és un punt de suport i de defensa. És per això que el sector més vulnerable d’aquest obstacle, el que és més obert a la penetració, l’extrem est de la

10. Pel baix Conflent, i la serra de Montalba, entre el riu Tet i la Fenolleda, vegeu PASSARRIUS, O., *et alii*, (dir.), *Archéologie d'une montagne brûlée*, 2009, cap. VI per Jérôme Kotarba, per a l’Albera vegeu CATAFAU, A.; PASSARRIUS, O., “Laroque des Albères”, *Études Roussillonaises*, 1997.

11. L’expressió Marca Hispànica es troba només dins les fonts franques, i designa una entitat que reuneix el Llenguadoc, la Septimània i els futurs comtats catalans, entitat que mai no ha tingut una consistència ben ferma. En tot cas, mai no ha existit una Marca Hispànica que hauria sigut una “pre-Catalunya”, vegeu ZIMMERMANN, M., *En els orígens de Catalunya: emancipació política i afirmació cultural*, 1989.

carena, l'Albera, mereix ser ben protegit. Dins el disseny del poder polític carolingi, la reocupació de terres abandonades, el creixement agrícola i l'establiment d'una població capaç de defensar la seva terra han de ser el suport de la reorganització política i de la cristianització en profunditat de les terres recentment annexades al regne franc.

L'establiment de grans monestirs benedictins en ambdós costats de l'Albera és un fet ben conegut de l'època carolíngia. Es poden distingir dues etapes en aquest fenomen, un primer temps, del 780 al 860-880, on els monjos hispans porten sovint la iniciativa d'aquestes fundacions, amb el suport directe de Carlemany, Lluís el Piatós i Carles el Calb (d'aquest període podem esmentar, entre altres, les fundacions de Magrigul per Atala i Agobard, de Sant Genís per Sentemir, de San Martí de la Vall i de Sant Andreu per Miró, etcetera). Un segon temps ha estat el de la iniciativa comtal, de finals del segle IX fins als inicis del segle XI, temps de reorganització dels monestirs, temps on les famílies comtals, en un procés semblant al que es produeix a totes les comarques de Catalunya⁽¹²⁾ i a tot França, posen monestirs sota la seva protecció directa, dotant-los de noves terres, de nous drets, i posant en la seva direcció els seus fills, filles o nebots.

És també en aquesta onada de colonització de finals del segle vuitè fins a principis del segle dezè que podem atribuir les primeres creacions d'esglésies rurals a l'Albera. Alguns documents ja les mencionen a principis del segle IX i, encara que la seva presència en els textos només es generalitzi al segle X, les evidències arqueològiques advoquen per l'inici precoç dels primers llocs de culte rurals i dels primers cementiris parroquials.⁽¹³⁾

L'establiment dels hispans, l'aprisió, la desforestació, la creació dels monestirs, la fundació d'esglésies rurals, l'assignació de terres als fidels: en els segles IX i X es conforma la geografia del poblament a l'Albera. Els primers castells, als puigs, les roques i els monts amb una rudimentària fortificació es van construir en aquesta època. És de suposar que van ser originalment autoritzats pel govern, almenys pel marquès o pel comte, i de vegades directament pels reis francs.

12. Pensem en la refundació de Sant Germà i després de Sant Miquel a Cuixà (després de la destrucció de Sant Andreu d'Eixalada), de Santa Maria d'Arles (després de la destrucció del monestir dels Banys). Es pot esmentar també la fundació de monestirs emblemàtics de la dinastia guifrediana com Santa Maria de Ripoll per Guifré i Sant Joan de les Abadesses per Emma, filla del mateix Guifré.

13. Des d'inicis del segle IX, els diplomes carolingis ens ensenyen unes *villae* amb esglésies (com el Vicus Sirisidum donat als germans Wimar i Rado) i les recents excavacions d'Olivier Passarrius, a Vilarnau i a Sant Julià de Vallventosa (Corbera) amb datacions de C14 de les tombes, les més antigues confirmen que les esglésies rurals, molt senzilles i modestes, són ja construïdes amb pedra i calç a final de segle VIII o inicis de segle IX (vegeu PASSARRIUS, O., *et alii, Vilarnau. Un village du Moyen Âge en Roussillon*, 2008).

A banda i banda de l'Albera, les diòcesis es van restablir immediatament després de la conquesta franca. La creació dels comtats, com a conseqüència de la instal·lació dels francs, va ser una novetat política, una forma d'harmonització amb la resta del domini franc, però s'hi troba sens dubte un ressò de les primeres divisions territorials, *pagi* i territoris antics anteriors, dels quals la memòria no havia estada esborrada pel breu interludi de l'ocupació musulmana. Aquesta reorganització política i religiosa, tot i guardant moltes coses de l'organització anterior, fa alguns ajustaments i correccions a les divisions territorials antigues: les seus episcopals d'Elna i de Girona es confirmen, juntament amb els comtats de Rosselló i Empúries que són esmentats per primera vegada el 816, però s'aprofita el canvi polític per reorganitzar unes circumscripcions territorials més antigues (*pagus* de Peralada o de Tolon integrat al comtat d'Empúries).

Tots dos comtats tenen des del principi una sèrie de característiques comunes: per exemple, la qüestió de la nova ubicació de la capital, seu del poder dels comtes, amb un trasllat des d'un assentament "històric" cap a una nova residència (d'Empúries a Castelló, al sud; de Ruscino o Elna a Perpinyà, al nord). Aquesta situació és complicada per la no coincidència de la seu del poder polític i religiós: Elna, que poc o mai no ha estat lloc de la potència comtal, és la seu episcopal, fins i tot després de la instal·lació final del comte a Perpinyà, i els comtes d'Empúries, malgrat els seus intents i desitjos, mai no han aconseguit tenir una seu episcopal, depenent sempre de la de Girona, i sovint estan en conflicte amb els bisbes d'aquesta ciutat. En comparació amb el model ideal de la concordància entre el comtat i la diòcesi, els dos comtats, al nord i al sud, fan l'efecte de ser anomalies: la diòcesi d'Elna s'estén més enllà del comtat de Rosselló, al comtat de Conflent i al vescomtat o *pagus* de Vallespir, mentre que l'Empordà és dins la diòcesi de Girona. Quin sentit, o quina raó tenen aquestes situacions poc ortodoxes?

Diverses capes de la història se solapen, però cap no té la capacitat per esborrar el passat: la reorganització dels comtats novament conquerits, qualsevol que sigui la voluntat de Carlemany i Lluís el Piadós, no pot fer desaparèixer una realitat passada, de la qual ho ignorem gairebé tot, però que s'entreveu a través de les successives revoltes locals ("gòtiques", indígenes) i a través dels límits administratius vacil·lants dels comtats durant el seu primer segle d'existència, del 780 al 880. Es triga gairebé un segle, de la presa de Girona fins a la generació de Guifré el Pilós, perquè els comtats vagin experimentant un cert grau d'estabilitat política, tant en les seves divisions o reunions com en la seva direcció.

L'existència de les entitats polítiques autònomes, els comtats de Rosselló i Empúries, és probablement percebuda com una necessitat per les autoritats, franques o gòtiques, tant des del centre del poder carolingi, com des de la direcció de la Marca. Crec que l'explicació rau principalment en l'existència dels Pirineus, i aquí, en propietat, de l'Albera: detinguts 25 anys al peu de Albera (759-785), i després 25 anys més abans d'anar de Girona cap a Barcelona, els francs han vist al mateix temps la importància i la fragilitat d'aquesta barrera "natural". L'Albera els ha parat un quart de segle, però la seva protecció els devia semblar fràgil, quan es recolzaven en el massís, durant el temps que tenien el vessant sud fins a Girona i no podien avançar. Crec que és d'aquí que deriva la importància per als francs d'establir uns poders polítics i militars capaços de fer de l'Albera un punt defensiu fort, i per això creen els comtats al nord i al sud del massís.⁽¹⁴⁾ És una rere frontera, una zona defensiva aprofitant el relleu, i també tancant els passos si era necessari, perquè aquesta barrera natural, ja ho hem dit, és molt "oberta", és la part més oberta de tot el Pirineu...

Així, de finals del segle VIII a principis del segle X, l'Albera és una zona de consolidació de la presència cristiana, gòtica i franca. Aquesta zona antiga de límit, amb un relleu notable, però insuficient per formar un obstacle fort, és l'objecte d'una atenció especial: potser oblidada en els segles de l'antiguitat, es va convertir en el lloc d'un creixement molt ràpid a través de diversos moviments econòmics i polítics convergents, transformant el massís en una zona de forta densitat de població, coberta de monestirs, d'esglésies i dels primers castells "prefeudals". A l'interior d'una regió meridional de l'imperi franc, sempre amenaçada fins a finals del segle X, l'Albera s'ha convertit en un punt de suport sòlid.

DEL SEGLE X AL SEGLE XII: ELS COMTATS DE ROSSELLÓ I EMPÚRIES, UNIÓ I DESUNIÓ PER DAMUNT DE L'ALBERA

Del segle X al segle XII, l'Albera comença sent un punt d'unió entre dos països units i acaba en una frontera entre comtats a mans de cosins enemics. Els interessos i les accions dels comtes de Rosselló i d'Empúries tenen com a objectiu principal el control i la possessió de l'Albera.

14. I no oblidem que el comtat del Rosselló, al nord, també guarda els passatges de les Corberes (Salses, Estagell, Talteüll), com els passos i punts de contacte amb el Conflent i la Fenolleda (el sector de Sant Feliu i Illa de Tet, el coll de Ternera).

El segle X es caracteritza per dos grans fenòmens que afecten l'Albera, i que poden semblar en part contradictoris: la reunió dels comtats d'Empúries i Rosselló en mans d'una mateixa família i fins i tot, durant un temps, sota l'autoritat única d'un comte, d'una banda i de l'altra, i la multiplicació de les referències als castells i les fortificacions de la serra de l'Albera, com a conseqüència d'un procés de fragmentació dels poders i dels territoris.

La unió dels comtats d'Empúries i Rosselló

Al segle IX, en les dècades següents a l'accés al poder de la família del marquès Sunifred i del seu fill Guifré el Pilós, els comtats s'han reorganitzat, de vegades s'han retallat els seus territoris (el Rosselló perd els Aspres, el Vallespir, una part de la baixa vall del Tet cap al Conflent). Famílies locals, d'origen de vegades poc conegut, s'uneixen, es divideixen, entrellaçades per matrimonis i unions de territoris. La família que reuneix Rosselló i Empúries prové d'un costat de Miró I, el Vell, que dirigeix durant un temps el comtat de Rosselló, Conflent i Vallespir, per la seva filla Godlana. D'altra banda, prové d'una línia dels comtes d'Empúries-Peralada per Benció, fill de Sunyer II i nét de Sunyer I Benció i Godlana pel seu matrimoni uneixen els comtats de Rosselló i Empúries. Però la situació és més complexa perquè sembla que Sunyer I (avi de Benció) va ser ja comte de Rosselló, probablement abans que Miró el Vell en sigui possessor, i per tant el matrimoni de Benció i Godlana hauria pogut ser d'alguna manera una (re-)unió dels comtats per apagar una tensió potencial entre els dos clans.

D'altra banda, el comtat d'Empúries és sempre esmentat sota el doble nom d'Empúries-Peralada, mantenint la memòria d'una entitat territorial, el *pagus* (més tard vescomtat) de Peralada, que va perdre la seva autonomia, però que no va perdre completament la seva identitat. Aquesta preservació d'identitat té, probablement, una relació amb la seva ubicació: el *pagus* de Peralada és la veritable clau d'accés a l'Albera des de la costa. Empúries mira cap al mar, però el seu rere país interior, al nord-oest, està limitat per l'Albera, i Peralada n'és la clau. Un cop més, dins d'un mateix comtat, la dualitat dels noms ens ensenya que l'Albera actua com un límit, una barrera, una frontera potencial que ha tingut i manté en el segle X un tractament particular. Dir "comtat d'Empúries-Peralada" és recordar per als comtes, a la vegada, una antiga tradició, l'obertura al mar, els destins mediterranis, i també la posició de força recolzada sobre l'Albera, el paper de guardià dels passatges i el control dels nous castells.

El Rosselló del segle X apareix com el més limitat geogràficament i el més poc poderós que mai hagi estat, reduït a 20 km d'amplitud de banda costanera,

entre les Corberes i l'Albera. Però, és precisament a través d'aquesta franja costanera que passa per l'antiga via romana, en el doble o el triple traçat de les vies entre Ruscino i Albera, via encara activa a la qual s'enganxen les vies secundàries que puguen de les valls de l'Aglí, de la Tet i del Tec, també d'origen romà, i una altra via antiga vers la Fenolleda i l'alta vall de l'Aude. Així tenir el Rosselló suposa controlar una cruïlla de camins que connecten Llúvia, Urgell i Cerdanya, Costoja i Maçanet de Cabrenys; pel coll d'Ares, Camprodon i Ripoll; per la vall de l'Aglí, Limoux i Carcassona. Posseir el Rosselló és controlar la sortida cap a l'oest d'aquests camins, i també l'accés al nord per l'estret costaner del pas de Salses, on es conserva la Via Domitia, on hi havia un establiment tardoantic, i després una successió de castells feudals, comtals i reals. Reunir Rosselló i Empúries-Peralada permet tancar totes les rutes cap al sud. Posseir un vessant de l'Albera només és controlar la meitat, el control real dels passos necessaris exigeix de mantenir tot el massís i d'estendre el control d'ambdues parts molt més enllà dels vessants. Així l'Albera no és una frontera natural suficient en si mateixa, però el seu caràcter de límit, d'obstacle, de barrera potencial incita els poders polítics per tractar de passar d'un costat a l'altre, per tal d'ampliar el paper defensiu de la muntanya i el control de les vies passant pels colls. És clar que la idea d'una frontera "natural" ha de ser utilitzada amb precaució. L'eficàcia d'aquesta frontera requereix, gairebé exigeix, que es tinguin els dos vessants per tal d'enfortir el seu potencial com a "barrera".

No repetiré aquí la història detallada dels comtats d'Empúries-Peralada i de Rosselló en el moment de la seva reunió, tampoc ho faré de la història de la seva separació i de la seva oposició. Aquest treball ja s'ha fet,⁽¹⁵⁾ encara que les fonts puguin ser reinterpretades o fins i tot que algunes puguin ser descobertes, tal com ho han fet en els darrers anys Stephen Bensch o Adam J. Kosto.⁽¹⁶⁾ Només apuntaré alguns trets importants del paper de l'Albera dins aquesta època, com a límit o frontera.

És durant aquest mateix segle X que els castells es multipliquen a l'Albera, i es converteixen en castells privats, de transmissió hereditària, nuclis de noves senyories, que inclouen els territoris parroquials dins els termes castrals, aquests castells i territoris castrals són la base de les noves autoritats locals. La segona part del segle X és el moment d'un primer ordenament de l'expansió d'època

15. A més de les obres ja esmentades, vegeu MOTSVATJE y FOSSAS, F., *Los condes de Ampurias vindicados*, 1917.

16. BENSCH, S., "Three peaces of Empúries", *Anuario de estudios medievales*, 1996, i "La séparation des comtés d'Empúries et du Roussillon", *Annales du Midi*, 2006, i KOSTO, A., *Making agreements in medieval Catalonia: power, order, and the written word, 1000-1200*, 2007.

carolíngia, en part espontània o desordenada. És probablement des de mitjan segle X que alguns *villares* estan disminuint i es transformen en simples masos aïllats o agrupats, i d'altra part els territoris dependents de *villae* massa grans són retallats en entitats més conformes amb les dimensions de les parròquies que seran el nou estàndard de l'organització territorial, dels homes i dels ingressos. Una nova geografia de les *villae* (Vilallonga, Vilanova, etc.) se superposa a una altra realitat: la introducció dels castells, les torres, les roques, el nombre dels quals sembla haver augmentat considerablement entre els anys 980-1000. L'any 981, un dels últims diplomes reials carolíngis per Catalunya confirma al comte Gausfred d'Empúries-Rosselló els drets sobre unes antigues aprisions, uns ingressos de la costa (dret de naufragis) i d'altres possessions a la zona de Banyuls, al coll d'Espill i al cap de Creus. Aquesta carta revela que la part costanera de l'Albera ja està densament ocupada amb fortificacions de tipus primitiu, probablement s'hagin de considerar més aviat unes estacions de guàrdia, mirant cap als passatges de la costa de l'interior. Certes evidències arqueològiques, textuais o toponímiques fan sospitar fins i tot una mateixa intensificació dels edificis militars en la part central i occidental de l'Albera.

Algunes característiques semblen diferenciar aquestes noves fortificacions de les primeres, dels segles VIII i IX. En primer lloc no trobem diplomes oficials (cartes reials o comtals) d'assignació d'aquests llocs a fidels. Castells, roques o puigs probablement fortificats apareixen com a afrontacions de documents de venda o confirmació d'altres propietats, veïns d'aquests punts forts que semblen col·locats en els punts de delimitació o de control. Aquests castells esmentats en la segona meitat del segle X no estan sotmesos a actes públics de concessió, no es dona informació directa sobre ells, ni de la seva construcció, ni de la seva detenció. Es pot deduir d'això que la seva difusió ja s'està escapant en part a l'autoritat pública? El diploma de Lotari per Gausfred I al 981, ja esmentat, ensenya que tant l'autoritat reial com la comtal no ignoren l'existència d'aquests castells i els incorpora en les seves disposicions territorials, però la naturalesa del control públic, reial o comtal, en aquestes fortificacions se'ns escapa.

En una altra banda, sembla que les fortificacions d'altura coneixen una evolució bastant paral·lela a la dels llocs de poblament en els dos segles següents. De fet, després d'una fase de sorgiment, bastant inorganitzada, alguns d'aquests castells, com ho podem deduir tant del silenci dels textos com de les observacions arqueològiques, semblen desaparèixer en els segles XI i XII. Els que queden són les seus de les grans senyories en mans dels llinatges vells que ja compten amb més de dos segles, i reestructuren el territori en un nou marc, que se solapa amb el de les parròquies i no el substitueix. Cada

castell agrupa sovint en l'àmbit de la seva autoritat jurisdiccional diverses parròquies, algunes d'aquestes parròquies estan partides entre els territoris de dos castells, així s'estableix el castell termenat, el *territorium castris*, el *castrum* en el sentit territorial, que reorganitza, reconfigura la geografia del poder a l'Albera, que tindrà les seves conseqüències a llarg termini, ja que el castell, seu del poder, sovint es torna el centre de poblament més atractiu, en detriment dels nuclis secundaris on només sobreviuen uns pocs masos, a vegades al voltant de l'església rural original. Els senyors que controlen aquests castells en els segles XI i XII manifesten una tendència a recollir nous drets de pas, que perceben pel seu propi benefici, convertint la seva posició defensiva i militar en una renda vitalícia. Això s'aplica a Montesquiu, el 1164, quan el senyor ha establert un peatge, el qual denuncia el comte de Rosselló, en el camí del "*mal portus*" –el mal passatge– potser la vall del Ravaner.

Des de la perspectiva de la funció de l'Albera com a frontera, la separació dels comtats d'Empúries-Peralada i Rosselló té una importància decisiva en el llarg termini. Però les seves conseqüències immediates, en el curs dels segles XI i XII, són més matisades. El punt que crida l'atenció en el testament de Gausfred partint els seus comtats entre els seus fills⁽¹⁷⁾ és com Gausfred organitza i preveu precisament la guàrdia dels principals castells i fortaleses a l'Albera i en el seu entorn immediat: el comte, a final del segle X, té, almenys indirectament, el control d'aquests llocs per l'aliança (per llaços familiars o de fidelitat) amb les famílies que els tenen. Aquests castells estan en mans del fill gran, el comte d'Empúries, que té el domini considerat com a patrimonial pel pare; per contra, el comtat de Rosselló és més aviat un complement, un benefici secundari adquirit més tard, que Gausfred deixa al fill menor, col·locat en una posició de submissió amb el seu germà gran. Aquests castells marquen el nou límit i materialitzen la línia defensiva. L'Albera sembla que es converteixi en aquest moment, per primera vegada, en una frontera de veritat, entre dues autoritats territorials.

La separació dels comtats i els conflictes en els segles XI i XII: l'Albera convertida en frontera?

Fins i tot matisant-ho, tal com ho faré, no hi ha dubte que la separació dels comtats el 991 és un fet important en la història de l'Albera. Fins aquest moment, sempre havia separat territoris d'un mateix domini polític,

17. Sobre la separació dels comtats, S. Bensch ha fet recentment una aportació molt innovadora.

Narbonesa i Tarraconesa, dues províncies romanes, o els comtats després de la conquesta franca (amb l'excepció de la frontera entre francs i musulmans). El paper de l'Albera havia sigut, en la major part del temps, el d'un límit, i no realment una línia divisòria amb rivalitats o tancaments, o quan s'hi establí una frontera, molt poc temps, durant una generació, fou una frontera d'aquestes que van avançant-se, una línia en moviment, un temps aturada, enfront dels musulmans. Però quan l'Albera es converteix en la frontera entre Rosselló i Empúries, les circumstàncies històriques han canviat. La territorialització del poder s'està acabant sobre la base de comtats que s'han convertit en dominis permanents i hereditaris. El segle que segueix aquesta separació serà el de la difícil liquidació d'un estat de coses que s'ha tornat anacrònic i insuportable, llegat d'un model anterior, l'herència dels segles IX i X i de les grans famílies que controlaven juntes uns territoris compartits amb geografies canviants: és la història dels comtats del temps de Guifré que s'acaba, i s'inicia la dels comtats feudals amb una definició més definitiva dels territoris perquè s'han convertit en espais de recaptació dels drets i dels ingressos necessaris per als senyors dels castells. La posició de poders encreuats per damunt de l'Albera, heretada de l'època anterior de reunió dels dos comtats, situació que de vegades és anomenada "condomini", enregistrada pel testament de Gausfred, és teòricament i legalment acceptada o pactada per les convencions feudals entre els dos comtes, les *convenientiae*. Però, de veritat, no és gens acceptada. La meitat dels drets o ingressos del bisbat d'Elna, alguns castells importants (Salses al nord del Rosselló, Fonolles i Rocamaura al sud de l'Empordà, i especialment Sant Cristòfol a Montesquiu, Ultrera, Rocaberti i Requesens al nord i al sud de l'Albera) són posseïts a mitges pels dos comtes. Fins i tot sobre el vescomtat de Rosselló (de nova creació o recentment instal·lat a Tatzó), el comte d'Empúries té una meitat dels drets del castell.

Però la veritable realitat és la de les queixes (les *querimoniae*) de Ponç, escrites al voltant de 1075:⁽¹⁸⁾ dins llur comtat de Rosselló, Gausfred i el seu fill Guilbert tenen sempre més dificultats per acceptar l'existència de drets que pertanyen al seu cosí d'Empúries, o que se'ls escapen a través de la protecció que els comtes d'Empúries proporcionen al monestir emblemàtic de la família, Sant Pere de Rodes. L'atac de la cellera de Pollestres, possessió de Sant Pere de Rodes, la captura de l'abat al viatjar al Rosselló són prova que els comtes

18. NEGRE PASTELL, P., "Dos importantes documentos del conde de Ampurias, Poncio I", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 1960.

no accepten veure escapar una part dels recursos d'aquest que consideren el seu domini, el seu territori exclusiu. Indirectament, aquests atacs també són la negació del dret i del poder dels comtes d'Empúries per a protegir a ningú al Rosselló. El comte, el seu fill i els seus homes diuen clarament que, en el Rosselló, només s'aplica la voluntat dels comtes de Rosselló.

Mirant específicament les *querimoniae*, queixes o greuges de Ponç, veiem que la primera queixa concreta del comte d'Empúries tracta de l'Albera: el text diu (tradueixo) "Ponç Gausfred, comte, es va queixar d'aquesta muntanya que se'n diu Albera que s'estén des de la Clusa fins al mig del mar i d'aquesta muntanya el comte (Ponç) n'ha de tenir la meitat, o els seus homes haurien de tenir-la per a ell, com Gausfred li va jurar, però la hi va prendre (la meitat a Ponç)". Després, la denúncia dona una llista d'unes queixes sobre el castell d'Ultrera, destruït per Gausfred, on els homes de Ponç van ser capturats. L'Albera es troba en el cor de la rivalitat entre els dos comtes, perquè aquí passa el límit, la frontera, aquí hi ha pressions en contra. Aquestes pressions no es fixen l'objectiu de controlar el vessant corresponent a cada comtat, però sí, dins la mesura del possible, els punts forts, els llocs de control dels passos de cada costat. Així, el fill del comte de Rosselló es va apoderar de la vídua del senyor de Rocabertí (probablement després d'haver matat el seu fill) per a casar-se amb ella per força i tractar de fer-se amo de Rocabertí, com ja havia pres el castell de Tatzó.

Els conflictes violents al voltant d'aquests dos castells es poden explicar perquè la primera meitat del segle XI va ser també el temps que es van establir a banda i banda de l'Albera els vescomtats a Tatzó i Rocabertí, formalment amb una mena de control compartit dels dos comtes, pel que podem deduir de les *convenientiae*; però el que mostren les seves accions, a través de les *querimoniae*, és una clara ambició de cada un dels comtes a exercir l'autoritat sense compartir-ne res.⁽¹⁹⁾

En l'equilibri de poder que es constitueix difícilment entre els dos països, l'avantatge és, sens dubte, favorable als comtes d'Empúries, que van aconseguir a la primera meitat del segle XII que els comtes de Rosselló abandonessin qualsevol pretensió d'exercir una autoritat en el sud de l'Albera (els comtes de Rosselló renunciaven així a la seva part dels poders entrecruats heretats pel testament de Gausfred I de 991) i que els comtes d'Empúries, en canvi, es quedessin com a consenyors dels castells dels

19. Fins i tot, el comte d'Empúries, el 1098, va tenir durant un temps l'oportunitat de controlar els dos vescomtats (S. BENSCH, 2006).

turons situats al nord de l'Albera: la Roca, Montesquiú, la Clusa. Aquesta consenyoria sobre castells situats a l'Albera, però al vessant depenent del comtat de Rosselló, els comtes d'Empúries la mantindran fins al segle XIV. En resum, la línia que segueix la cresta de l'Albera només és una materialització formal de la frontera oficial, la realitat del control és en la possessió dels vessants, i si és possible en ambdós costats.

El Rosselló entra en el domini dels comtes-reis el 1172, mentre que el comtat d'Empúries continua sent independent, però en realitat tots els comtats estan obligats a reconèixer i acceptar l'hegemonia de la família de Barcelona. Els comtes d'Empúries mantenen la seva autonomia i, de vegades, resisteixen a la forta influència dels comtes-reis. No obstant això, ara és del sud i del mar que vénen les expedicions militars que pretenen sotmetre aquests comtes massa independents. L'Albera, que és el límit entre els comtats, ja no farà més en aquest temps el paper d'una frontera activa, encara que hi hagi nombrosos castells i famílies nobles poderoses.

De fet, les ambicions dels comtes de Barcelona els portaven a mirar cap al nord de les Corberes. El seu intent d'expansió cap al Llenguadoc acaba amb el desastre de Muret el 1213 i després amb l'aixafament de la revolta dels nobles de Llenguadoc. El Tractat de Corbeil el 1258 registra l'abandonament de qualsevol ambició catalana al nord de les Corberes. Les construccions militars, la inversió de recursos financers i humans se centra llavors en aquesta línia defensiva de les Corberes, a banda i banda d'una sèrie de pobles dels quals els límits territorials formen la línia divisòria entre els dos regnes de França i Aragó-Catalunya, durant quatre segles. L'Albera és relegada a un paper defensiu de rereguarda. Durant els segles XIII i XV, el Rosselló és el lloc de recaptació de les lleudes i els impostos sobre les mercaderies entrants, de control de les mercaderies, de confiscació de les importacions o exportacions prohibides, a Salses, a Perpinyà, a Cotlliure, al Voló. Sigui pels comtes-reis o pels reis de Mallorca, el Rosselló, i en particular els seus punts de pas, continuen sent una "zona fronterera" en front del reialme francès, incloent els contraforts septentrionals de l'Albera com a suport de fons.

L'ALBERA DE FINALS DE L'EDAT MITJANA: FRONTERA ACTIVA, GUERRES I INVASIONS

L'Albera es converteix en una frontera política entre el regne de Mallorca i la corona catalanoaragonesa el 1276, la mort de Jaume I, i fins a 1344. Encara que sigui una frontera entre germans i que el rei de Mallorca es vegi

obligat a retre homenatge al comte de Barcelona, rei d'Aragó el 1279, situant el seu regne en un estat de submissió, és la primera vegada que l'Albera exerceix el paper de frontera entre estats de caire modern. De fet, en la segona meitat del segle XIII, els conceptes d'estat i de frontera inicien una evolució que acabarà per portar a la definició estricta dels territoris i de les fronteres polítiques, tal com es configura en els segles següents i com la coneixem actualment.⁽²⁰⁾

Les conseqüències són immenses. L'Albera està militaritzada, reforçada des del punt de vista defensiu i també utilitzada per a “veure cap endavant”, amb torres de vigilància i d'alerta (Madeloc, la Massana, Sant Cristòfol, la Guàrdia, Querroig, etc.). El vessant contrari es troba en mans d'un adversari potencial, les torres poden prevenir l'atac més aviat, en veure l'enemic en moviment, informant els castells situats darrere seu més ràpidament, per senyals. La materialització de la línia fronterera a la cresta mateixa és nova, fins ara els punts forts d'ambdós costats estaven custodiant les entrades principals, en els llocs més fàcils de bloquejar i de defensar. La línia de torres que veiem encara avui concreta, arquitectònicament, una nova concepció de la frontera i una transformació necessària dels mitjans defensius.

Una altra conseqüència d'aquesta nova situació és que l'Albera es converteix en el marc immediat de la confrontació, en el primer objectiu de la lluita. La línia divisòria és el lloc de trobada dels exèrcits. El 1285, durant l'expedició (la “croada”) del rei de França Felip l'Ardit, el rei Jaume II de Mallorca es va aliar amb ell contra el seu germà Pere III. L'Albera, els seus castells i els passos que guarden foren un objectiu important dels preparatius de l'ofensiva: Pere obté l'aliança del comte d'Empúries-Peralada, que li obre les valls de Cervera i de Banyuls i més enllà el suport de Tatzó i de Montesquiú. No obstant això, Jaume pot comptar amb tots els monestirs d'ambdós costats de l'Albera (obedients a la crida del Papa a la croada contra els aragonesos), així com als llocs de la Roca, Cotlliure i Argelers. Jaume, assetjat al seu castell de Perpinyà, es retira a la Roca. L'exèrcit francès, ajudat per monjos, travesa la vall de la Massana, i sorprèn les tropes aragoneses, ja que aquest pas estava considerat com impracticable. L'Albera es converteix en aquest moment en una barrera, i com a tal té els seus punts febles.

Després d'algunes victòries a l'Empordà, l'exèrcit francès es va veure obligat a retirar-se; és a l'Albera que es porta a terme un altre episodi notable,

20. Em sembla que en aquest punt el meu col·lega Xavier Torres ha defensat durant aquest congrés una idea molt contrària, i molt més original, la de la “no-existència” de les fronteres en època moderna.

la retirada del rei malalt i el seu exèrcit derrotat passant per Panissars. L'Albera apareix en aquest conflicte com una línia forta de fortificacions, on es poden arreplegar els almogàvers que sorgeixen des de les seves posicions en el massís cap a la plana del Rosselló en poder de l'exèrcit francès. Els partidaris aragonesos van de la Massana cap a Panissars per tractar d'impedir el pas dels francesos, i després els ataquen entre la Jonquera i les Cluses durant la retirada. Aquests llocs de l'Albera i de l'Empordà continuen sent l'objectiu de les expedicions militars de Jaume de Mallorca el 1286 i 1288. En aquest moment l'Albera és realment una frontera entre (germans) enemics, una frontera militar en el sentit estricte del terme.

I és també a l'Albera o als seus peus, com s'acostuma a fer a l'edat mitjana en les fronteres d'altres regnes, que es duen a terme entrevistes i negociacions entre les dues parts: a Panissars el 1291 i 1298, a Cotlliure el 1297 i 1298, a Argelers el 1298.⁽²¹⁾ Encara és per la vall de la Jonquera, Panissars i les Cluses que passa l'exèrcit de Pere IV el 1344, i és a l'Albera i al seu vessant nord que es juga el destí final del regne de Mallorca: durant els setges i les batalles de les Cluses, Argelers, Pujols, Cotlliure, la Roca, Montesquiú, Ultrera, Madaloc. Una vegada més, el segon en seixanta anys, tenir el control de l'Albera o prendre'l equival a la victòria, la frontera s'ha convertit en la clau del territori i del poder. És a Elna, al peu de l'Albera, que Jaume III abdica. Alguns intents de restaurar el poder mallorquí també es trobaran amb aquest obstacle.

En el regne català-aragonès reunificat, l'Albera no serà mai més una frontera política, però continuarà sent fortament fortificada i defensada. Se sap bé al Principat que mantenir el Rosselló és inútil si no es pot defensar fermament l'Albera, l'Albera que és la clau per a la Catalunya vella, i que és il·lusori creure que es pot defensar només a les Corberes. Les instruccions donades als "guàrdies" de les torres, els castells i les guaites dels comtats de Rosselló, Conflent i Vallespir ensenyen que l'última línia de defensa és a l'Albera.

CONCLUSIÓ

Des dels nous cultius dels Hispans, la instal·lació dels monjos i els primers castells dels fidels carolíngis, l'Albera no ha deixat de ser el lloc per excel·lència d'aquest "invertiment militar, econòmic i simbòlic" que caracteritza

21. El coll dels Espills, o coll de Banyuls, ja havia sigut el marc d'una trobada entre els comtes de Rosselló i d'Empúries el 1139.

una zona fronterera.⁽²²⁾ Tot i això, els nombrosos passos que connecten les valls a través de tot el massís són un vincle entre la gent dels dos vessants, que no separen ni els límits de les parròquies, ni de les senyories. Per anar al mercat, per conrear la terra, per casar-se o trobar feina, o de vegades per fugir d'un judici, d'un deute o de la presó, es dóna amb facilitat el salt per sobre de l'Albera, i aquesta barrera fortificada contra els exèrcits és porosa pels homes. La realitat que viuen els veïns dia a dia no va al mateix ritme ni pren el mateix camí que la història política i militar. Aquesta és la lliçó que ens ensenya l'Albera de l'edat mitjana.

En cap moment el poder no ha considerat com a suficient de mantenir una única banda de l'Albera. Entre el segle IX i el segle XVIII, fins a les guerres revolucionàries, els comtats del nord i el sud es transformen en terra de defensa avançada, en zona de protecció. La línia de la carena no és més que un compromís, on els dos poders estan equilibrats, com el geògraf Ratzel ja ho va dir en el segle XIX. Que en aquesta línia s'hagi fixat la frontera, ben delimitada i aparentment permanent, només pot, a la llum del passat, ser considerat com un moment en la seva història, un episodi d'una llarga història que es caracteritza més per la transgressió d'aquesta línia que pel seu tancament. De fet, ho veiem ara, davant els nostres ulls: la frontera de l'Albera es mou de nou, d'una manera que sigui estatal, nacional o només a escala més local, o en noves entitats regionals, amb la instal·lació de les regions de l'Espai Econòmic Europeu de codesenvolupament. En podem estar segurs, l'Albera mai no ha tingut la funció, la naturalesa i la definició de ser una barrera permanent, una frontera. L'autopista i ara el túnel de la línia d'Alta Velocitat, que salten per sobre o per sota el pas obligat a través de la vall del Rom, les Cluses, el coll del Pertús o de Panissars, esborren els obstacles geogràfics, i també contribueixen a esborrar les barreres entre les persones, abans que un dia potser s'esborri l'última frontera.

22. Sobre el concepte de frontera, s'han de llegir unes quantes pàgines molt aclaridores de TOUBERT, P., "L'historien, sur la frontière", *L'Histoire grande ouverte, Mélanges offerts à E. Le Roy Ladurie*, 1997, que esmenta els treballs de Ratzel i de Turner sobre la frontera.

